

ТУРСУНОЙ СОДИҚОВА

МУРАББИЙ КИМ?..

(эсселар)

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2006

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, таниқли шоира, адиба ва маънавият тарғиботчиси Турсуной Содиқованинг мазкур китоби тарбия муаммоларига бағишланади.

Ёшлар – эртанги куннинг эгалари, уларнинг қандай келажак қуришлари, қандай инсон бўлишлари устозларга боғлиқ.

Мураббийлар кимлар? Улар ўқитувчилар, тарбиячилар, ота-оналар, бир сўз билан айтганда, одамларга яхшиликни ўргатишни хоҳлаган ҳамма яхши инсонлардир. Бировга илм ўргатиш бу дунёнинг сифатини яхшилашга кирishмоқдир. Бу бебаҳо юмуш, улуг фаолият. Кимки шу йўлда экан, ниятларига етсин.

Илм тоза феълга юқади. Илмни ҳам, феълни ҳам бола мураббийдан олади. Мураббийнинг шахсияти эса тарбияда бирламчи масаладир. Бу китобча ана шу хусусда.

Менинг болам, менинг ўқувчим, менинг шогирдим, бу менинг маҳсулим, шаъним ва дунёга келиб олган баҳойимдир. Бундан ташқари, китобчадан оилада отанинг роли, онанинг машаққатли меҳнати, қизларнинг зиммасидаги вазифалар ва ниҳоят, муаллифнинг ўз ҳаёти ҳақидаги ибратли фикрлари ҳам ўрин олган.

Бу рисола ўқитувчилар, тарбиячилар, ота-оналарга ва олий педагогика ўқув юртлари ва коллежлари талабалари учун ёрдамчи адабиёт тарзида тавсия этилади. Рисола кенг китобхонлар оммасининг ҳам эътиборини тортади, деган умиддамиз.

© «Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2006.

МУАЛЛИМ МАЪНАВИЯТИ

Дунё буюк ўқувхонадир

Буюк Яратувчи дунёга турфа неъматларини сочиб қўйди ва бу неъматларга бир-бирига раҳнамолик қилишни буюрди. Ҳукм ижро бўлди: йўқ нарса борга, ушоқлик улуғликка, оддийгина мавжудлик мўъжизага дўнди. Яъни куёш донга нур узатиб эди, буғдойзор бўлди. Булоқ ҳовучида сув ташиб эди, илди ларзон боққа айланди. Қуш боласини едирди, етаклади, сор лочин бўлди. Полапондеккина, кафтга сиққудайгина бир парча гўшт заминга тушди, отаси соябон бўлди, онаси балогардон бўлди – Ҳазрати Инсон қад кўтарди!

Қўл сийламоққа, кўз муҳаббат узатмоққа, сўз кўнгил ўстирмоққа яралгандир. Оёқ бизни кимнингдир қошига етаклаш учун, қулоқларимиз роз тинглаш, юрак одамларни севиш ва соғиниш учун ва руҳимиз эса бу йўқлаш, бу асраш, бу меҳр улашишлардан яйраш учун яралгандир! Инсончиликнинг иқлими шу, ота мерос, она мерос фарзу қарзимиз, яшаш тарзимиз шу!

Демак, бу кўҳна дунё — улкан ўқувхона! Ҳамма ҳар хил даражотдаги мураббийдир. Ким астойдил, ким ўз ҳолича! Дунёнинг яшариши, инсонларнинг юксалиши, ниятларнинг ушалиши мураббийликнинг қувватига боғлиқдир.

Кимлардир ўқитди ва сен илмли бўлдинг. Кимларнидир кузатиб, тирикчилик йўлларини, рўзгор тутишни ўргандинг ва ҳоказо... Аммо шуни унутмайликки, бизга ҳосил бераётган ҳар бир ҳаракатимизнинг закоти бўлиши шарт! Инсондаги тўпланган илм, тажриба улуснинг ҳақидир, бировлардан ўрганиб, бир нарсалик бўляпмизми,

тамом,. бу қарз! Дарҳол ёнимиздагиларга шу билимни бериб ўтмасак бўлмас! Йўқса, эртанги йўлимиз баракотсиз бўлур, баракоти бўлса-да, Яратган уни бизга юқдирмагай, сингдирмагай!

Мураббийлар кимлар?..

Хўш, мураббийлар кимлар? Булар оталар, оналардир. Булар ака-опа, амаки-тоға, амма-холалардир. Ўқитувчилар, тарбиячилардир. Булар ҳунар ўргатаётган устозлар, қўшни болага насиҳат қилаётган ҳамсоя, ибратли эртагу ўғитлар хазинаси бўлган буви-бувалар ва келин тарбиялаётган қайноналардир. Камчилигингни биргалашиб ўнглаётган дўстинг ҳам мураббий! Гарчи гаплашиб кўрмаган бўлсанг-да, сен кийинини, муомаласини, юриш-туришини ҳавас қилаётганинг — кўз танишинг ҳам мураббийдир.

Агар зийрак бўлсанг, асфальтни ёриб чиқаётган майса, интизом билан бир чизиққа тизилиб учаётган лайлақлар ҳам

сабоқ бераётганини кўрасан. Йўлакда сенга назокат билан йўл бериб, кайфиятингни кўтарган йўловчи-ю, малолини солмай, бешарпа яшаб келаётган тамизли кўшнинггача баҳоси йўқ мураббийдир!

Бу дунё тўла мураббий ва дунёда ҳамма мавжудлик мураббийга муҳтождир! Атрофга холис устозлик, мураббийлик қилиш — бу ибодат, мураббийлардан иштиёқ билан илм, ҳунар ва тажриба ўрганиш эса яна ибодатдир.

Мураббий бўлишнинг шартлари

Дейлик, сиз мураббийликни ҳеч орзулаган эмассиз. Аммо шуни унутмайликки, ўртада юрганки одам, жамоа билан яшаётганки одам диққат марказидадир. Унинг ҳар бир гапи, ҳамма иши кузатилади. Демак, у мураббийлик мақомидадир. Инсоннинг бир камчилиги бор, ўгиту насиҳатларни хушига ёқсагина қулоғига олади, асосан эса кўрганларига тақлид қилади, эргашади. Шу нуқтаи

назардан айтганда, бугунги ўзимизни тутишимиз, кийинишимиз ва тутумларимиздан ёшлар қандай андоза оляптилар? Биз, катталар, миллатимиз, зотимизнинг ранги, тусида турибмизми? Она тилимизда ўзимиз яйраб, бировларнинг ҳам юрагини ёзадиган қилиб гаплаша оляпмизми?

Инсонлар эргашадиган фазлу камолингиз бўлса, кони савоб ичрасиз. Агар атрофга қусурингиз ўтса, қанча одам сизни такрорлаётган бўлса, ўшаларнинг жами гуноҳига тенг шериксиз!

Дейлик, сиз устозликни орзу қилгансиз ва шу йўлдасиз. Аммо жилд-жилд китоб ўқиб, йиққан илмини ваъзга айлантириб, кўргазмали қуроллар тўплаб, турфа услублар қўллаб, ўқитябман, уқдирябман, дейиш ҳали мураббийлик эмас. Сиз инсонларнинг ҳеч йўқ бир «шоҳини кўкартириш», қулфи дилини очиш, дунёсини кенгайтириш, кечаги ҳолатидан бугунини юксакроқ қилиш учун бу ишга қўл урдингиз. Аммо олдин билинг: умрингизни сарфлаб олиб

бораётган ҳаракатларингиз рўпаран-
гиздаги тингловчига «қяптими, йўқми?»
Бор гап шунда!

Мураббийликни хоҳлаган, шу касбга
ўқиганки одам мураббий бўлиб қолмайди.
Устозликнинг ўзига хос парҳезлари, босиб
ўтилмайдиган чегара чизиқлари бордир!

Биринчидан, дилингизда устоз-
тарбиячиликнинг ёзилгану ёзилмаган
қонун-қоидаларига бўйсунаман, деган
Аллоҳга ҚАСАМИНГИЗ бўлсин!

Иккинчидан, НИЯТИНГИЗ СОФ
бўлсин! Мен одамларни фақат
яхшиликка ўргатаман денг, орқамда ўз
қўлим билан яратилган файзли боғлар
қолади, деб тиланинг! Токи шогирд-
ларингиз сизнинг шарофатингиз билан
фақат савобга дахлдор бўлсинлар.

Учинчидан, ҳақиқий мураббий
бўламан десангиз, бировга бир нарса
ўргатишни астойдил хоҳланг ва сиздан
илм олувчига муҳаббат қўйинг! Ҳар бир
ишингизга бемор боласига парвона
бўлаётган онадай берилиб, фидойилик
билан тутунинг. Бунинг отини ИХЛОС

дейдилар! Шу иштиёқ сизда қанча кучли бўлса, тангри сизга шунча кўп уқув беради, эп беради, мушкулларингизни Ўзи осонлаштиради.

Мураббийликда таътилга чиқиш, соғлиги, кайфиятига қараб фаолиятни тўхтатиш, деган гап йўқ. Йўлда ҳам, чўлда ҳам, ҳамма фасл, ҳамма манзилда, қўйингчи, умрингизнинг охириги нуқтасигача сиз иш устидасиз. Бу дегани, сизнинг борлигингиз, ҳар бир сўз, ҳар ишорангиз одамлар учун нур, мадад ва халоскорликдир.

Бола буюкликдир

Бола энг тоза, энг нафис ва энг буюк мавжудотдир. Шунинг учун тозаки, у ҳали бу ёшда гуноҳ қилишга улгурмаган бўлади. Ҳамма нарсага ҳайрат ва ҳаяжон билан қарайди. У катталарни жуда ақлли, ишончли, ибратли деб биледи. Бола рости ёлғонингизга чиппа-чин ишонади.

У гоят нафисдир, унинг ҳали ҳимоя қуввати йўқ, у бори-йўғи бир куртак холос,

шу фаслида уни совуқ урмасин, алдовга йўлиқмасин, зарбага дучор бўлмасин! Бир алдов болада минг ишончни поймол қилиши, бир зарба унинг мурғак дунёсини остин-устин қилиб юбориши мумкин. Айтинг, айтинг, болалигида синиб қолмасин бандаси. Ҳаётдаги қалбан ногирон, яъни ичи тор, аламзада, кўрқоқ, бировга ишонмайдиган, қаҳри қаттиқ одамлар болалар кўнглини асрай олмаганликнинг натижасидир.

Болаларнинг буюклиги шундаки, улар Ер куррасининг эртанги эгалари, келажак тарихини битувчилардир.

Уларнинг шарофати шундаки, ота бўлган эркак ўзини подшоҳ, она бўлган аёл эса ўзини малика санайди! Ота-она учун фарзанд жаннатий таъм, жаннатий иқлимлар берувчи неъматдир!

Айтингчи, биродар, шундай буюк зот қошига шунчаки рўбарў келиб бўладими? Бу ишга киришмак учун қалбан ва жисмонан поклик зарур. Катта тараддуд зарур! Бир ноқобил шифокор бир беморнинг умрига кушанда бўлиши,

нўноқ муҳандис бир механизмни ишдан чиқариши мумкин. Ноқобил муаллим эса ҳар гал бир синф боланинг маънавиятини касал қилиб чиқаверади. Бу — хатар! Бу кечирилмас жиноятдир!

Назардан қолганлар, қарғиш олганлар, лоқайдлар тарбия масканларига қадам босмасликлари керак. Аввало, улар ўзларига жабр, ўзларига қийин қиладилар. Улар ишлайверадилар, аммо ўқитувчиликнинг пули юқмайди, рўшнолик кўрмайдилар, фалокатлари аримайди, ниятларига етмайдилар. Чунки муқаддас китобларда «неки берсак, эгаллаб турган касби корингиздан берурмиз» деб қўйибди. Касбга ҳалоллик ҳам бир ибодатдир.

Устоз шикоят қилмайди!

Тарбиячиликда энг хунук нарса — ўқитувчининг ўқувчидан шикоят қилишидир. Орамизда шундайлар бор, болаларни яхши-ёмонга ажратадилар. Ҳатто айримларини ўзларига душман

сайлаб, уни қитмирлик билан таъқиб қиладилар. Ҳали ўқитувчилар хонасига, ҳали директор, ҳали илмий мудир қошига таъзирини бермоққа тортқилайдилар. Дарсларидан қувиб соладилар. Ўша синфга раҳбар бўлган муаллимга кун йўқ, кўзга кўринди дегунча шикоят!

Тонг қоладиган жойи шуки, баъзан 15–20 йил ишлаб қўйган муаллимлар ичида ҳам қайсидир синфнинг тўполончилиги, давомати ёмонлиги ёки унинг фанидан оқсовчиларнинг кўплигидан шикоят қиладиганлар бор. Синф раҳбарига ўтказиб қўйган ҳақини талаб қилаётгандай, қўлларини бигиз қилиб дағдаға қилади!

Ҳой, биродар, сен ўзингнинг заифлигингни, яроқсизлигингни томга чиқиб эълон қиляпсанми? Сенга 45 дақиқалик дарснинг ҳокимлиги берилди. Болага илм бериш деган касбга беш йил ўқигансан, бир неча йилдан бери мактаб аталган болазорда тажриба йиғяпсан, нега уларнинг тилини тополмайсан?

Дарс сеники, фан сеники, бу соатнинг иш ҳақини ҳам сен оласан-у, болаларингни синф раҳбари тинчитиб берсинми? Дарсингни ўтолмаётганингни қўй, энг ёмони, ўша синфнинг интизомини бузиб чиқяпсан! Яъни болаларда катталарни, ҳатто устозларнинг ҳам ҳаммасини эшитиш шарт эмас, уларни калака қилса бўлаверади, деган фикр уйғотяпсан!

Кимки мен фақат фаним учун жавоб бераман, интизом билан синф раҳбари шуғулланади, деган гапни айтса, у муаллим эмас! Биз ҳатто боланинг ота-онасига ҳам интизом учун фақат сиз қайғурасиз, деб айта олмаймиз. Биринчи ишимиз — тарбия. Кейин илм! Илм илоҳий неъмат, уни эса тарбия йўқ жойга сочиб бўлмайди.

Бола — гул

Тарбиячининг болани сазойи қилишга ҳақи йўқ. Қаердан биласиз, агар асраб авайланса, у эртага буюк инсон бўлар, балки элнинг дардини оладиган, мушкул

ишларнинг чорасини топадиган солиҳ фарзанд бўлар. Маъли, ундан олим чиқмасин, мансабдор чиқмасин, аммо у ўзидан тарқайдиган сулолаларнинг боши эканлиги аниқ-ку, ҳеч йўқ, унинг ҳазрати инсонлиги, юраги эса шишадай нафислиги ёдимизда турсин!

Юрак яралишдан мўрт нарса, боғчадаги болангизни қўшнининг олдида бир уялтириб кўринг! Жовдираган кўзларидаги хижолатчиликдан юрагингиз увишиб кетади, шу аснода ўзингизни ёмон кўриб кетасиз, ишингизга пушаймон ейсиз! Сиз эса 5, 6, 7- синф, ҳатто бўйи етиб қолган йигит-қизларни ўттизта ўқувчининг ўртасида мулзам қиляпсиз. Боланинг баҳордай гуркираган вужудида нафрат уйғотяпсиз, ахир унинг иқлимини заҳарляпсиз! Бу ҳол яна бўлаверса, унинг бети қотади, танқиддан уялмайдиган бўлиб қолади. Бола учун сўзнинг мўъжизаси йўқолади, хоҳлаган кишисига хоҳлаган гапини бепарда гапирадиган, беандишага айланади. Бундай болалар эса бахтли бўлолмайдилар, биродар!

Илмдан аввал меҳр бер!

Шундай ўқитувчилар борки, ўзи билан ўқувчи орасига Хитой девори қуриб олади. Уларнинг фикрича, «ўқитувчи масофа сақлай билиши», «сирли» бўлиши керак. Бу муаллима аслида очиқ табиат, хушфеъл инсон, аммо ўқувчини кўрган заҳоти юзида ҳам, сўзида ҳам виқор пайдо бўлади. У аввалги муаллимга ўхшаб болаларни ҳақорат қилмайди, паст овозда, майинлик билан гапиради. Фанини ҳам изчиллик билан ўргата олади. Олий ўқув юртини ҳам имтиёзли тамомлаган. Аммо ўқувчилар унга яқин келолмайдилар, юрак ёзолмайдилар. Уни на яхши кўра оладилар, на ёмон! Баъзан ўша ўқитувчининг бошқа ҳамкасби ҳақидаги гапини эшитиб қоламан:

— Фалончини ўқувчилар нега яхши кўради? Бошқалар ўшанчалик дарс беролмайдими? Бу ерда бошқа гап бўлиши керак, — дейди чимирилиб.

Эҳ, хомхаёл инсон, бу муаллим болаларга яхши кўриниш учун ҳар сафар

хўрозқанд улашармиди! Ё бошқаларни ёмонлаб, зўр бериб ўзини мақтармиди?! Шундай қилсин ҳам дейлик, лекин болалар ундай ўқитувчини яхши кўради деб ўйлайсанми? Агар ўқувчига қўйиб берилса, ҳатто у биринчи синф бўлса ҳам, сени-ю мени лол қолдириб, ўқитувчиларнинг сарасини сарага, пучагини пучакка ҳеч адашмай ажратиб беради! Боланинг тоза нигоҳи рангни ғоят аниқ ажратади, пок қалби яхши-ёмонни дарров билади.

Биродар, қани айт-чи, болага устоз бўла туриб, унга фанингдан бошқа нима бердинг? Сен уларни салкам магнит тасмасига айлантириб юбординг-ку! Кирасан, қироат билан дарсингни мияларига ёзасан, сўппайиб чиқиб кетасан. Келаси гал яна кирасан, энди ўз навбатида улар сенга тўтидай сайраб берадилар. Мақсад фақат журналга баҳо тўлдириш.

Боғбоннинг ишига бир разм сол, барака топкур! У фақат сув қуйиш, ортиқча шох-шаббаларни кесиш билангина кифояланмайди. Боғидаги ҳар

бир ниҳолнинг бутун танасини едлао олади. Ҳар бир шохини санайди. Ҳар бир куртакка меҳри қўшилиб тугилади. Гулга кирса, байрам қилади, мева тугса, кўзига суртади. Бу хуш кунга бутун оламини чақиргудай бўлади. Боғига кириб қолгудай бўлсангиз, ҳар бир дарахтга эринмай, фарзанди-дилбандига таъриф бергандай бирма-бир таъриф бериб чиқади. Бу мўтабар тутилаётган нарса оддий, жонсиз дарахт-ку! Ахир бизнинг рўпарамизда кўзлари саволга, юраги ҳайратга лиқ тўла, эртанги куннинг муаллифи — ҳазрати инсон ўтирибди-ку! Меҳр-мурувват инсоннинг жон томирини ўстиради. Сенда айнан шу етишмайди, касбдош!

Кеча қиш эди. қара, бугун бодом гуллабди! Йилда бир марта келадиган байрам фасл бу! Нега болаларни баҳор билан табрикламайсан? Анови ўқувчининг кўзида аввал ҳеч кўринмаган ўт порлапти, нима бўлди экан-а? Нечун унга лоқайдсан? Мана бу бола янги костюм кийибди, тез-тез эгнига сурурланиб қараб кўйяпти. Балки у роса

1147

axborot

орзулаган нарсасига энди етгандир, нега, нега ҳеч бўлмаса кўзинг билан «қутлуғ бўлсин» ишорасини қилмайсан? Сен синфнинг кайфияти билан ҳар доим ҳисоблашасанми? Дарвоқе, синфга киришдан аввал ўз кайфиятингни созлаб оласанми? Чарчоғингни, жаҳлингни, ғам-ташвишингни ташқарида қолдиришни ҳар доим ёдлаб турасанми? Улар, биродар, ҳазрати инсонлардир!

Ҳар бир бола – бир Ватан!

Бу воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. 4-синфга раҳбар эдим. Бир ўқитувчи ўқувчиларим ҳақида шикоят қилди, синфга бўғилиб кирдим. Кайфиятимни кўриб болалар ҳам жим чўкишди. Бир-икки зардали танбеҳ берган бўлдим. Қарабсизки, уюлган қовоғимни ҳа деганда очолмай, дарсни бошлолмай турибман. Улар ҳам, мен ҳам сукутда. Шу пайт Мурод деган ўқувчим шитоб билан қўл кўтарди:

– Ҳа, нима дейсан? – дейман хушламай.

У деразага ўйчан тикилганча, аввал узун «уф» тортди, сўнг:

— Бугун ҳаво жуда ёмон-а, — деди ҳасратли овозда.

Яна нима дер экан деб қараб турсам, ўша хомушлигича индамай яна ўтириб олди. Ажаб ҳолат! «Жаҳлим чиқиб турганда ҳавони нега ўртага соласан?» десам, боланинг обрўси синади. У яхши бола. Ҳазилга йўйсам, синфга қилган шунча сиёсатим бекор кетади. Шунда ўзимни ноҳақ эканлигимни англадим, англадиму қовоғимни очмайгина:

— Нимасини айтасан, бугун офир кун бўлди. Сизларни ҳам қийнаб юбордим, шекилли, — дедим синиқлик билан. Шу тарзда узримни айтиб олдим ўзимча...

Ҳаво тунд. Менинг қовоғим солиқ. Устига устак зарда билан турибман. Шикоят уч киши устидан эди, қолган йигирма саккизта болада нима айб? 45 дақиқа давомида уларнинг кайфиятини бузишга нима ҳаққим бор эди? Бу бола-ку беғуборлик билан юраги сиқилаётганини айтиб юборди, аммо

бечора ёшларнинг аксарияти биз, катталарнинг, гурфа феълларимизга чидаб яшайдилар.

Биз, ақли, тажрибали катталар, тоши офир феълларимизни кичкинагина норасида жонларга юклаб ўтаётганимизни ҳеч ўйлаб кўрамизми? Бу гап ота-оналарга ҳам тегишлидир. Биз фарзандларимизга деярли ҳар доим ўзимизнинг кайфиятимизга қараб муомала қиламиз. Уларнинг ҳолати, юрагининг кўтариш-кўтармаслиги билан ишимиз йўқ. Бола ҳам ҳамаша хурсанд юрмайди-ку, уни ҳам ўйлантирадиган ўз дунёси бор! Шоир Абдулла Ориповнинг бир ёзмишида: «Ҳар бир инсон — бир ватан, унинг чегарасини бузиб кираверишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ», дейилади. Мураббий эса инсонларни асраш ва парваришlash учун дунёга келгандир.

«Бола — ширин душман»

Бола ўзидан катталарни кузатиб, уларга тақлид қилиб, қитмирлик билан изларидан тушиб, яхши-ёмон томон-

ларини ўғирлаб, ўзига юқдириб боради. Сиз ёш йигит ёки қизга қараб, унинг оиласи, маҳалласи-ю қишлоғи, устози-ю мураббийсининг қандайлигига баҳо бераверинг.

Ўзимиз қолганда шошилсак ҳам, бола бор жойда худди имтиҳон топшраётгандай зийрак ва ҳушёр туришимиз шарт. «Бола – ширин душман», деганлари ҳаққи рост! Сен камчиликларингни яшириб, ақлинг кўпайгач, уларни бартараф қилишга уриниб яшайсан. Ҳатто аллақачон айб ишларингни тўғрилаб юборгандирсан. У эса сенда кўрган ўша хатони бир куни такрорлайди ва элнинг ўртасида шарманда қилади! Куйдирадиган фарзанд борки, сифатсиз ота-она ва сифатсиз мураббийнинг маҳсулотидир.

Лафз хусусида

Болага ваъда бердингми, албатта бажар. Энг майда ваъда ҳам ваъда! Масалан, «Эртага кўйлагингнинг дазмоллан-

ганини кўраман», «Туфлингнинг мойланганини текшираман», деб айтдингми, ижросини унутма. Ижрони бир марта унутсанг, тамом, тарбиянинг жилови кўлингдан кетади! Бола сенга ишонмай кўяди. Энг ёмони сендан ҳафсаласи пир бўлади! Ахир ўша куни кўйлагини астойдил дазмол қилган эди ёки туфлисини қандай ярақлатиб келганини бир кўрсатмоқчи, сендан рағбат сўзларини эшитмоқчи эди! Ундан ҳам ёмони шуки, «Фалончи домладай инсон ҳам ваъдасида турмасди-ку, мен ҳам гоҳида шундай қилсам нима бўлибди» дейди ва феълида бетайинлик бошланади!

Берган ваъдамизни бажаришга имкон бўлмаса, улардан албатта узр сўраш керак. Боладан узр сўраш орият эмас. Катталар ҳам хато қилиши мумкинлигини ва хато қилган одам узр сўраши кераклигини улар ёшликдан билиб борсинлар. Токи улғайганларида «Мен ота-онаман ёки мураббийман, катталар узр сўрамайдилар», дейдиган худбинларга айланиб қолмасинлар.

Жазолаш — мураббийлик эмас

У мактабнинг катта устозларидан бири эди. Ҳар битта гапини салмоқлаб, паст овозда, гоят ақли қиёфада гапирарди. Аммо феъли чатоқ эди.

Йўлакда бир бола бирорта қизнинг сочини тортиб қўйса ё бир-бири билан қувлашса, кўрдими, тамом, дарҳол хонасига қамайди. Бирпасдан кейин бола бечора кўзида ёш, қулоғининг таги қизарган ҳолда чиқиб келаверади. Дарсида ўқувчиларини эвлаб тинчитолмаган ўқитувчилар бу «моҳир» тарбиячига «гуноҳкорларни» олиб чиқаверадилар, у эса суриштирмай жазолайверади. Баъзан бола шўрлик унинг ҳукми билан соатлаб ўқитувчилар хонасида тик туришга мажбур. қарабсизки, у кирган-чиққанга футбол тўпи — бири эрмак учун, бири бошлиққа хайрихоҳлик қилган бўлиб, гап отиб ўйнайдилар.

Бир куни иш билан шу одамнинг хонасига кириб қолдим. Еттинчи синфнинг бир боласи йиғлаб-кўпчиб турибди. Билсам, у ёмон иш қилибди.

Уйидан 150 сўмни (у пайтда бу катта пул) билдирмай олиб чиқиб, ярмига ўртоқларини меҳмон қилибди, ярмини ўғирлатиб қўйибди. Арз билан келган боланинг онаси экан... У ўқувчига уч йилдан бери дарс берардим, биламанки, у ёмон бола эмас. Бебошлик қилиб қўйгани аниқ. Вазиятга қулоқ солсам, мудир беш юз ўқувчини йигиб, «гуноҳқор»ни сазойи қилмоқчи, бошқаларга ҳам шу йўл билан «сабоқ» бермоқчи бўляпти. Болани ташқарига чиқариб юбордим. Мудир билан анча тортишдик.

— Бугун уйидан олиб чиқибди, эртага бировнинг чўнтагидан олади, уни кўгнинг ўртасида бир кўрқитиб қўйиш керак, — дерди у.

У деб, бу деб, охири агар яна шундай қилса, ўзим жавоб бераман, деган ваъда билан уни шаштидан қайтардим. Боланинг ўзи билан эса бир марта кўнгилдагидай гаплашиб олдик, тамом, бу ҳол бошқа такрорланмади... Агар у ўшанда сазойи қилингандами, ё

аламидан яна шу ишга қўл урарди, ё унинг оти бир умр «ўғри» бўлиб қоларди. Ҳозирда у бир корхонанинг илғор ишчиларидан, тиниб-тинчиб, элнинг назарида юрибди. Ҳалиги мураббий эса оламдан ўтган. Уни Аллоҳ кечирсин...

Бўрига топширилган қўзичоқлар

Гоҳо раҳм-шафқатни ҳам меъеридан ошириб юборамиз. Қайсидир ўқитувчининг касбига бутунлай номуносиб эканлигини ҳамма кўриб турса ҳам, ундан фақат зиён етиб турса ҳам, дарҳол баҳридан ўтолмаймиз: болалик деймиз ё аёл деймиз, бева деймиз ё ... фалончига қарашли деймиз ва ҳоказо. Унинг уч ё тўрт боласига қайғурамиз, аммо юзлаб халқ фарзандларининг билими, тарбияси, тақдирини қўзичоқни бўрига топширгандай уларнинг қўлига топширамиз! Сўнгра лоқайд, дунёқарашни тор, чаласавод одамлар қаердан келди деб, фиғон чекиб юрамиз! Хўш, қачонгача шундай қиламиз?! Энг

инжиқлик билан мутахассис
танланадиган жой мактаб бўлиши керак.
Чунки бу даргоҳда жамиятнинг сифат
масаласи ҳал қилинади.

* * *

Бир муаллима бор эди. Ўзи чиройли-ю
ахлоқи хунук эди. Энг даҳшатлиси шуки,
у эзгулик фани — адабиётдан дарс
берарди. Қилмишларини эшитиб, унинг
кўзига сиз уялиб қаролмаслигингиз
мумкин, аммо унда на андиша, на ҳаё
бўлсин, гўё енгилтаклик унга унвон
қилиб берилгандай, қоматини ғоз тутиб,
бир гапириб, ўн кулиб юрарди. Мактаб
раҳбарлари ҳам унга ботиниб
гапиролмасдилар. Сабаби, эри нуфузли
идорада ишларди. Бу муаллиманинг дарс
беролмаслиги бир сари, аммо унинг ақли
расолигига ҳали-ҳануз гумоним бор: агар
ўқувчи айб иш қилса, қирқ беш дақиқа
давомида стулни боши узра кўтариб
туришга мажбур қилар экан! У бола ўн
ёш, ўн бир ёш! Аёлнинг, онанинг ҳам

дийдаси шундай қаттиқ бўладими?
Мактабда бундай одамларнинг оралаб
юриши масжидни нопок тутишдай гап-ку!

* * *

Яна бир тоифа муаллимлар бор.
Бундайларни мактаб раҳбарлари
мақтайдилар, ҳатто ибрат қилиб
кўрсатадилар. Чунки уларнинг дарсларида
даволат жойида, ўқувчилар жон
ҳовучлаб бўлса-да, шу ўқитувчининг
топшириқларини бажарадилар.
Нафсиламрини айтганда, ўқитувчи
фанини яхши билади. Аммо болалар ҳар
гал унга рўбарў келганларида бир қалқиб
оладилар. У кирса, синфга илон
киргандай бўлади. Аълочи-ю иккичи
юрагини чангаллаб, кичрайиб ўтиради.
Чунки бу зот хоҳлаган пайтида
ўқувчининг бошида ҳақорат тошини
синдираверади. Жавобда сал адашдингми
ё ёнбошингга сал қараб қўйдингми,
тамом! Дарс тайёрламасанг-ку, тугадим
деявер! Ҳаё, андиша йўқ. Отилаётган
маломат тошидан вужудингга ўт кетади,

ер ёрилса, кириб кетсам, дейсан. Муаллим эса синфдан мағрур ва масрур чиқади. Болаларнинг уни кўрганда зир титрашлари, саросимага тушишларидан завқ олади. «Мана қаттиқ турганим учун, болалар фанимни ёд оляптилар» дея гурурланиб ҳам кўяди.

Аслида бу муаллимни жазолаш керак! Чунки у мурғак инсоннинг юрагини дарз кеткизяпти, асабларини қақшатыпти. Келажакка ҳуркак мусичалар эмас, руҳияти бутун, соғлом кишилар керак!

* * *

Бир куни ўзини ўта «зийрак» билувчи бир муаллим Америка очгандай илжайди-да:

— Фалончи қизга бир йигитдан ғалати хат келибди, ўқиб берайми? — деди.

Бошқа бир ўқитувчи эса:

— Нима учун зўрға «уч»га тортади десам, ишлар ошиқ-маъшуқлик экан-да! Ярамаснинг ота-онасини чақиртиринг, хатни кўрсатинг. Бугун хат ёзса, эртага етаклашиб кетади, — дея ҳукм ўқиди!

Юрагим зирқираб кетди.
Ўқитувчиларми булар ё қотилларми?! Агар
айтган ишларини қилсалар, боланинг
юраги нима бўлади? Уларнинг қўлидаги
мушук эмас, одам боласи-ку! Мушукни
ҳам ирғитиб ўйнамайдилар ахир!

Бола — бугун бола. Эртага улғаяди.
Ҳалиги муаллимлар шуларнинг орасида
яшайди. Айтинг-чи, энди унинг қандай
обрўси бўлсин? Бу қисматни-ку ўзи
сотиб олди, аммо ундан болаларга етган
зиённи қандай қоплаб бўлади!

* * *

«Алдагани бола яхши» нақлини дастур
билиб, ўқув масканларининг баданига
ёпишиб олган ўз каналари,
зараркунандалари бўлади. Улар ҳар икки
қадамнинг бирида учрайди. Аксарияти
илигида иллоти бор одамлар. Очиқ
муттаҳамлик ўтмайдиган жойда ёзишга
тушадилар. Бундайлар бор жойда раҳбар
бўлиш ҳам, ёнма-ён ишлаш ҳам осон

эмас. Қани, бу «ёзғувчи»нинг ишидан айб топиб кўрсинлар-чи, дарс соатини озроқ ажратсинлар-чи! Унинг хатлари сабаб, мактабни неча бор бемаҳал текширувчилар босгани босган. Бир куни шундайлардан бири директорга шанғиллай кетди:

— Ҳали мен дарсимни эвлотмай қолдимми?! Бева хотиннинг ойлигини камайтиришни кўрсатиб қўяман сенга! Шундай қиламанки, қочгани тешик тополмай қоласан!

Ўзи уддалаб дарс ўтолмайди. Ўқитувчиларнинг дами ичида, хатосини айтсангиз, кўча демайди, ўқувчиларнинг ораси демайди, жами хунук атамаларни бўйнингизга илиб ташлайди, гапи қолмаса, беҳуш бўлиб ётволади!... Аммо у ҳаммадан кўра хотиржам яшайди. Чунки мактабнинг «норасмий хўжайини»! Ҳеч ким мушугини «пишт»дея олмайди. Қуроли — андишасизлик! Ахир кўра-била туриб, болаларни унинг қўлига топшириш шайтонни имом сайлашдай гап-ку!

Бунга анча йиллар бўлди. У мактабнинг жамоаси аҳил, директори ҳаммага манзур, моҳир ташкилотчи эди. Аммо улар билан бир хулқи ёмон аёл ҳам ишларди. Унинг кўча-кўйдаги қилмишлари жамоани қаттиқ хижолатга солар, бунинг устига ишини ҳам эвлай билмасди. Раҳбар уни бир неча бор инсофга чақирди, обрўли муаллимлар ўртага олишди, бўлмади. Ҳеч натижа бўлмагач, уни ишдан бўшатишга қарор қилинди. Бироқ аёлга дарҳол йўл кўрсатувчилар топилди. Уларнинг маслаҳати билан у имзолик ва имзосиз шикоятбозликни бошлаб юборди. Бу шўро пайтида эди, Москвагача ёзди. қарабсизки, эри йўқ, уч болали аёлни ишдан бўшатгани учун директор ўз вазифасидан четлатилди.

Бу одам директор қилиб тайинланганда мактабнинг эндигина пойдевори ётқизиляётганди. Тахталарнинг ичида тунаб юриб, уни мактаб ҳолига келтирди. Неча озиб, неча тўзди ва беш-олти йилнинг ичида бу маскан шаҳардаги энг обрўли

мақтаблар қаторидан жой олди. Шундай фидойи, бўлмайдиганни ҳам бўлдирадиган жонсарак одам кетиб, баттол аёл ишлаб қолаверди. Бу нопок аёлни нафақат ўқитувчиликдан, балки оналикдан ҳам маҳрум қилинса, одиллик бўларди аслида!

Дарсликларни мукаммаллаштириш, ўқув услубларини яхшилашдан аввал ўқитувчи тайёрлашнинг сифатини яхшилаш, уларнинг сафини тозалаш энг муҳим масаладир.

Раҳбар маънавияти

Етмишинчи йиллар. «Светофор» ўйини мактаб ҳаётига эндигина кириб келаётган пайти. Андижон шаҳри бўйича бу ўйинни бизнинг мактаб бошлади. Мен эндигина бешинчи синфга раҳбар бўлгандим. Бу ўйинни атойти синфим учун сўраб олдим. Чунки бу синф ғоят қолоқ эди. Уларнинг кайфияти янгиланмаса, болаларнинг қалби уйғотилмаса, синф ҳали-вери рисолага тушолмайдигандай туйиларди. Юрагим чўчиб турса ҳам, таваккал қилиб тайёргарликни бошладик.

Ҳаракатларимиз қизигандан-қизиб кетди. Мен ўтирволиб, болаларга юбка, пилотка тикаман. Улар эса атрофимда чуғурчुकдай савол-жавоб қилишади. Болалардаги жунбушга келган ҳаракат мени чексиз завқлантирар, тонгдан қоронғу тушгунча мактабда қолиб кетардим. Мазаси қочиб қолган ўғил-қизимни ҳам дори-пориси билан мактабга олиб келардим.

Дастлабки «Светофор» ўйинида саволларни ҳакамлар ҳайъати эмас, команда аъзолари берар, ҳар икки тараф ҳам чираниб юриб, жавоби қийин келадиган саволлар қидирардилар. Саволларнинг ичида автомобилнинг тузилишидан тортиб, тарихигача, йўл белгилари, сонсиз қоидалар, сатира, юмор, драматик парчагача бўларди. Шу тарзда икки ойча тайёрландик. Биз еттинчи синф ўқувчилари билан беллашадиган бўлдиқ. 5-синфга 7-синфни қарши қўйилишининг ўзи биринчи ноодиллик бўлди. Хўп, дедим, ўқувчиларимга рағбат беришга, руҳини кўтаришга уриндим.

Мана, ўйин куни ҳам келди, меникилар саҳнада ҳарбийчасига фоз туришибди. Бошларида светофорнинг уч рангидаги пилоткалар, ўғил-у қизнинг кўйлаклари оқ, шим-у юбкалар ҳаво рангда. Ўзларига роса ярашган. (Ҳар бир қизнинг сочини икки-уч мартадан турмаклар чикқанман!). Шу кўриниш биланоқ биз 1:0 га ютиб турардик! Рақиб синф эса бечора аҳволда эди. Бизникиларни кўргач, руҳлари янада тушиб кетди. Ўн бешови ўн беш хил кўринишда, кўллар бошқа ёққа, оёқлар бошқа ёққа қийшаяди. Нутқда на урғу ва на нуқта, вергул бор! (Тўғриси айтсам, бу болаларга раҳмим келиб кетди!) Хуллас, савол-жавоблар поёнига етди. Менинг синфим энг кўп очко тўплади. Лекин ҳайъат раиси (директор) кутилмаганда 7-синфни ғолиб деб эълон қилди! Ҳеч йўқ дуранг ҳам эмас! Болалар тугул ўзим ҳам гангиб қолдим. Томошага кирганлар ҳангу манг! Ўқувчиларимни бир амаклар тинчитдим-да, директор-нинг олдига келдим. Ҳайъатнинг яна бир аъзоси бўлган илмий мудир:

— Сиз хафа бўлманг, синфингизга гап йўқ, аммо 7- синф бўла туриб, 5- синфга

ютқазса, уят бўларди-да, шунинг учун шундай қилдик, — дейди юзига файласуфона тус бериб.

Ва ақлинг бўлса, менинг донолигимни кейин тушуниб оласан, ҳозир овозингни ўчир дегандай, маъноли бош ирғаб қўйди!

Ана сизга «педагогика»! Биродар, ўзингизни бир зум ўрнимга қўйиб кўрдингизми? Тилимга калима келмай қолди. Болаларимнинг олдига бориб, иродамни тўпладим-да:

— Раҳмат сизларга. Ишончимни оқладингиз. Ҳамма гувоҳ, сиз ютдингиз, болаларим. Энди бориб дам олинг, - дея уларни синфга бошладим. Улар чурқ этмас, бирининг ранги оқарган, кимдир лабини тишлаб базўр турар, кимдир пиқ-пиқ йиғлар эди.

Уч-тўрт кун ўтгандан кейин директор мени чақириб, ҳеч нарса бўлмагандай:

— Мактабимиз шаҳар номидан фалон туман билан беллашар экан, синфингизни тайёрланг, — деди.

— Голиб синф боради! — дедим гапини кесиб.

У эса:

– Тавба, кап-катта одамсиз-ку, ёш болаларнинг майда-чуйда иши деб шунча бўғиласизми? — дейди илжайиб.

Ҳали суяги қотмаган ўн беш нафар боланинг адолатсизликка урилиши, қанотларининг синиши «майда-чуйда» гап эканми? Уларнинг завқ-шавқлари эндигина уйғониб, ухлаб ётган ички ғайратларини эндигина ишга солган пайтимда ҳафсалаларининг пир бўлиши шунчаки нарсами? ...

Хуллас, кунингни, умрингни, кўнглингни музлатадиган бундай айсберглар руҳимизни қақшатиб, ёнимизда яшайвердилар, тишни тишга қўявердик. Аммо ўша «қолоқ» синфим бошлаган иш эса мактабимиз довуғини бутун республикага олиб чиқди. Мамлакат бўйича ўтказилган «Светофор» телемусобақаларида бир неча бор совриндор бўлдик.

* * *

Бир йили эсимда, навбатдаги республика ўйини арафасида уч яшар қизим оғриб

қолди. Ишга шўнғиб кетиб, шамоллашини ўтказиб юборибман, касалхонада узоқ ётиб қолдик. Болаларим эса ўйинда қатнашиши шарт. Агар ютқазиб қўйсалар, менга фожиадай туйиларди! Дарвешликни қарангки, ўқувчиларимни касалхонага чорлайман, ўнта-йигирмата бўлиб келишади. қизимга ҳамширани соқчи қилиб қолдираман-да, касалхона ҳовлисининг четроқ бурчагини топамиз ва очиқ ҳавода, чилдирма-ю рубоб чалиб, мусобақанинг табрик қисмини тайёрлаймиз. Яна унинг устига қиш, қор!...

Жоним оғриб турган боламнинг ичида бўлса, раҳбарият рағбат бериш ўрнига фақат ҳалақит берса, бу ишимга ҳеч ким чапак чалиб турмаса, шу менга зарурмиди? Яна шуни эслайманки, ўн йил мактабда ишлаган бўлсам, ўшанча йил бошим оғрирди ва энг кучли дориларни танаввул қилардим. Мактабдан кетдим-у, оғриғим тинди! Демак, жисми жоним, айниқса, асабларим жуда таранг ҳолатда ишлаган эканман. Нима учун ўзимни шу қадар

қийнадим, дейман! Аммо ... агар шу саволни ўша пайтда биров менга берса, юз-кўзига қарамай сапчир эдим-ов! Чунки, болаларнинг кўзи, уларнинг менга ишониб туришлари, суяниб туришлари чексиз қувват берар, ҳаракатта чорлайверарди. Нима қилсам, болаларнинг кўнгли учун қиларканман. У кунлар машаққатли эди, аммо ҳар бир дақиқаси мен учун байрам эди, хотирлаган сарим маза қилавераман...

* * *

Ўша директоримизни ҳали-ҳануз ҳурмат қиламан. У одам жуда ориятли, оғир-босиқ, манманлиги йўқ, гина сақламайдиган эди. Аммо унинг биттагина айби бор эди — ходимларига рағбат беришни билмасди. Ҳа деган, туяга мадор деганларидай, меҳнат қилаётган одам раҳбарнинг кўзига мўлтираб туради. Мен ишончни оқляпманми, йўқми, шу касбга яроқлилигим атрофга сезиляптимикин деб, юраги гумиллаб юради. Аллоҳ мақтовни севади, деган гапларимиз

бор, Яратгангаки мақтов ёқса, бандасига ёқмайдими? Қуръони каримда «бир-бирингиздаги фазилатларни сезганингизни бир-бирингизга сездирингиз» деган жойи бор экан. Бу қутлуғ «сездириш»дир, чунки у инсонни ўзига ишонтиради, заҳира илҳомлари, қувватлари уйғонади. Қарабсизки, бир ҳаракати иккига айланиб, фаолияти жадаллашади. Ахир бу тараққиёт дегани-ку!

Бир куни директор чақиряпти, дейишди. Хонасига кирсам, алланарса ёзаётган экан. Мени кўргач, бепарққина қараш қилди-да:

— Ҳа, келдингизми, мана бу сизга экан, — дея қизил жилдли нарсани «тап» эткизиб столга ташлади ва яна боягидай ёзишга тутинди.

Олиб чиқиб қарасам, Халқ таълими вазирлигининг зарҳал ҳарфлар билан ёзилган «Фахрий Ёрлиғи» экан. Инсончилик — нуқсончилик-да, баъзан қонимизда иззатталаблик кўпчиб туради:

раҳбарнинг бу иши менга ҳурматсизликдай туйилди. Юрагим йиғлагандай бўлди, тўғриси, йиғлади ҳам!

Бу мукофотга мени балки раҳбарнинг ўзи тавсия қилгандир, ҳа мундоғ бир очиқ чеҳра билан, «худо хайрингизни берсин, мана бу сизнинг хизматингиз учун» деб топширса ярашмабдими?!

Шундай пайтларда қадрингни қидириб қоларкансан. Мана шунақа раҳбарлар қўлида ташаббуслар ўлади, ғайратлар сўниб, бор нарса ҳам йўқола боради!

* * *

Яна бир мисол. қарасам, республика голиби бўлган ўқувчиларимга ҳеч қаёқдан ҳеч қандай рағбат йўқ. Шундан сўнг вилоят ёшлар қўмитасига бориб, мулоҳазаларимни айтдим. Улар команданинг энг фаол аъзоси учун «Артек»ка имтиёзли йўлланма ваъда қилишди.

Бир куни тасодифан мактаб катталарининг суҳбатини эшитиб қолдим. Билсам, ҳалиги йўлланма келган экан. Улар

зўр бериб, уни кимга беришни муҳокама қилишарди. «Бу мусобақанинг режиссёри ҳам, мардикори ҳам анови девона эди, бир оғиз фикрини билайлик» дейиш йўқ! Бири «Фалончи биринчи синфдан бери аълога ўқийди, шунга берайлик», деса, бошқаси «Фалончи оила жуда фаол, ўшаларнинг боласига берайлик», дер эди. Миямга қон қуйилай деди, қани бир кўрай-чи, дедим-да, йўлланмани шартга олиб чиқиб кетдим... Сўнг болаларни йиғиб, улар билан обдон маслаҳатлашиб, овозга қўйиб, мусобақанинг бошидан сидқидилдан фаол қатнашган аммо ўзи ўртача ўқийдиган ўқувчини «Артек»ка юбордим.

Фақат «беш» олиш учунгина ўқишга муккасидан кетган, на синфнинг, на мактабнинг ёниқ ҳаётига аралашмайдиган, бирорта синфдошига на ўқиш, на бошқа ишда ёрдам қўлини чўзмайдиган, ипак қуртдай ўзига ўзи ўралиб яшайдиган худбин болани нега қадрлаш керак?

Майли, «тўрт»га ўқисин, гоҳо «уч», адашиб «икки» ҳам олган бўлсин, аммо ундан атрофга наф тегсин, одамлар учун

ҳамиша яхшиликка мойил бўлсин, болани баҳолашда дастлаб шу томонига қарайлик. Бу ҳаракатимиз билан одамийлик биринчи ўринда эканлигини болаларга таъкидлаб борган бўламиз.

* * *

Юқори синфлар билан катта тайёргарлик кўриб, вилоят театридан ижарага кийимлар олиб, адабий кечалар ўтказардик. Биринчи йили Абдулла Қаҳҳорнинг «Оғриқ тишлар» драмасидан, келгуси йили Саид Аҳмаднинг «Келинлар қўзғолони» комедиясидан кўринишлар сахналаштирдик. Бу мураккаб иш. Аммо ўқувчиларга роса ёқарди, уларнинг яйраганини кўриб, ўзим ҳам маза қилардим. Минг афсуски, бизнинг бу ишлар мактаб илмий мудирига ёқмасди:

— Болалар билимдан чалғийдилар, бундай томошаларга вақт сарфламай, уйда кўпроқ дарс тайёрласин, — дерди у.

То соат 6 бўлиб, мудир уйига кетмагунча болалар билан бурчак-бурчақда беркиниб турардик. Сўнг кечки саккиз, тўққизга қадар тайёргарлик олиб борардик. Мудир охири директорга гап едириб, мактаб залидаги саҳнани буздириб юборишгача борди. Аммо ўша саҳна ўрнидаги ерда бўлса ҳам, барибир спектакллар қўявердик, лирик кечалар ўтказавердик! Томошамиз доим гавжум бўлар, ота-оналаргача келиб олишарди. Болаларга маънавий озуқа беряпманми, демак, тўғри қиляпман, деб ўйлардим мен...

Қизиқ устида унча билмаган эканман. Мана энди ҳаётни обдон кузатиб, ёшим бир жойга келганда афсус чекапман: раҳбарлар биздан унумли фойдаланмабдилар. Нега десангиз, мактабда ишлаган пайтларим энг ғайратга минган, кучга тўлган фаслим экан.. Агар ўша давримизда раҳбарлардан ишонч ва ҳурмат туйиб турганимизда, қадамига кайфиятимиз тушавермаганда, турфа

ташаббуслар, янгидан янги ғоялар бодроқдай очилиб кетармиди?! Инсон ўз ички имконида нималар борлигини деярли билмай ўтади. Агар раҳбар моҳир бўлса, ҳар бир феълнинг жон нуқтасини топа билса, бир муаллим тўрт кишилик ишлаб бериши мумкин, яна ўз хоҳиши билан! Мактаб раҳбарларида гап кўп экан.

* * *

Мен бир мактаб директорини биламан. Аллоҳ у инсонни раҳматига олган бўлсин. Исми-шарифи Муҳаммадjon Султонов эди. Андижон шаҳридаги 11- мактабни бошқарарди. Фарзандларимнинг бари унинг қўлида таҳсил олганлар.

Ўқувчилар уни ёппасига яхши кўрарди, десам хато бўлмас. Мактабни тўлдириб турган нарса директорнинг ўқувчиларга бўлган чексиз меҳр-муҳаббати эди. У фақат ўқитувчилик учун яратилган эди, туғма мураббий, деб шу кишини кўрсатса бўларди.

У ўқувчилар билан астойдил гаплашар, ҳазиллашар, ўрни келганда

талабчанликни ҳам жоинга қурди. Фанлардан олимпиадалар бошланганда деворларда рағбат ва илҳом берувчи алвон шиорлар пайдо бўларди. Мусобақаларга жўнатиш олдидан директор ҳар бир ўқувчи билан алоҳида суҳбат қиларди, руҳини кўтарарди. Уларга ишонч билдириб, кузатиб қоларди. Ўқувчилар олимпиададан қайтадиган кун эса эрта тонгда эшик олдида баланд қоматларини эгиб, уларни ўзи кутиб оларди. Бирма-бир кўришиб, ҳар бирига муносиб гап топиб, хурсанд қиларди.

Шуни ҳам айтиш керакки, ҳар йили шаҳар ва вилоят олимпиадаларига бу мактабдан 20—30 чоғлик бола қатнашарди. Йилда тўрт-беш нафари республика олимпиадаси голиби бўлиб қайтарди. Голибларни қутлайдиган кун байрамга айланиб кетарди. Хужжатлар ва ёрликлар мусиқа садолари остида топшириларди, совриндорларнинг елкасига голиблик ленталари ташланарди... Бундай мактабда ўқиш ҳам омад, ишлаш ҳам омад-ку, биродар!

... қизим ҳикоя қилиб беради. Муҳаммаджон Султонов ўзи биологиядан дарс берарди. Ўша кунлари муаллимлар зўр бериб, талашиб, тортишиб, яхши ўқувчиларни олимпиадаларга танлаётган пайт экан. Директор дарсга кирибди-да, болаларга бирма-бир назар ташлаб туриб, яхши ўзлаштирмайдиган, тўполончи бир ўқувчининг рўпарасида тўхтаб:

— Олимпиадага қатнашишни хоҳлайсанми?-дебди. Синф пиқиллаб кулиб юборибди. Бола эса ҳангу манг, уятдан қизариб кетган.

— Биологиядан шаҳар олимпиадасига сен борасан, — дебди муаллим қатъий, — эртадан тайёргарликни бошлаймиз!

Қарангки, шу ўқувчи шаҳарда голиб бўлиб, вилоятда иккинчими, учинчими ўринни олган экан.

Бола мураббийнинг кўлида бамисоли бир полапон, бефарқ бўлсанг, қанотлари қунишиб ёки қайрилиб, мажруҳ жон бўлади, ихлос қўйсанг, сор лочинга айланади.

Қоғозбозликни йўқ кўргали кўзим:

(Мен бу ўринда ўттиз йил бурун чоп этилган бир мақоламни айнан келтирмоқчиман. Ва бу мавзу бугунги кунда ҳам энг долзарб масала бўлиб қолаётганига ёқа ушлаб турибман.)

Орамизда серғайрат, моҳир мураббийлар жуда кўп. Аммо кейинги йилларда яхши муаллимлар ҳам яйраб ишлай олмаяптилар. Мактабларда билим бериш, бола тарбияси эмас, ҚОҒОЗБОЗЛИК биринчи ўринга чиқиб олган! Ўқитувчининг болалар билан синфдан ташқари турли машғулотлар олиб бориш тугул, эртанги дарсига яхшилаб тайёрланиб олишига имкони йўқ! Сабаби, доим кўли ва хаёли банд — бир арава қоғоз тўлдириши керак.

Келган текширувчининг камдан-ками дарс кўради. Ҳаммаси қоғоз кўради. Ўзлари ҳам (уларга ҳам қийин!) ботмон-ботмон қоғоз тўлдириб кетишади. Ишинг яхши бўлмаса ҳам, қоғоз тўлдиришни қотирсанг, мақтов, ҳатто мукофот олишинг мумкин. Ўларингга қарамай

ишласанг-у, қоғозга туширмаган бўлсанг, сенинг ишлаганинг ёлгон! Ўн киши гувоҳликка ўтса ҳам бефойда, чунки улар одам! Текширувчи фақат қоғозга ишонади! Қарабсизки, энг ибратли ўқитувчилар ҳам қоғозбозликка ўтишга мажбур! Ахир тирикчилик керак, уларнинг эса ўқитувчиликдан бошқа ҳунарлари йўқ.

Бу тўғри йўлдан чалғишнинг ўзи эмасми? Дарс учун режа ва конспект дафтари, синфдан ташқари ишлар учун битта кундалик тутса бўлди-ку! Ўқитувчилар ўз устларида кам ишлайдилар, деб жар соламиз. Аммо бола билан муаллим орасига қоғоздан девор урилиб кетди-ку! Шогирдидан тузукроқ ҳол сўрашга вақт тополмайди-ю, жилд-жилд китобни қандай ўқисин?

Ҳар бир оиланинг ўз мақсадлари, интилишлари, режалари бўлади. Ҳа деганда, чақирилмаган меҳмон келаверса, турмушнинг тинчи бузилади, рўзғор издан чиқади. Мактаб ҳам бир оила. У буюк ижодхона — эртанги куннинг эгалари тайёрланадиган муқаддас даргоҳ. Бу ерда «устоз» аталган фидойилар ижод қилмоқда, уларга ҳалақит бермаслик керак, ахир!

Мана, беш-олти йилдирки, олий ўқув юртида дарс бермоқдаман. Бу ерда ҳам ҳамма шу касаллик билан оғриган. Кафедра мудирининг элликка яқин хужжат халтаси бор. Биттаси йўқолиб қолса, ўзини йўқотаёзади шўрлик! Чунки текширувчи кун ора эшик тақиллатиб туради.

Яна бир нарсадан кун ора оринг йиғлайди, гуруринг йиғлайди, наинки, ўн кишилик арзимаган бир тадбирча ўтказсанг ҳам, ўн жойга: кафедра мудирига, гуруҳ раҳбарларига, хотин-қизлар кенгашига, ярим йиллик ҳисоботга, бир йиллик ҳисоботга ... ёзиб беришинг керак! Ёзмасанг, ишламабсан! Ахир бу қандай гап! Нега мақтанамиз? Нега ишимизни пеш қилаверамиз? Бу юмушлар бизнинг оддий, кундалик вазифамиз-ку! Ахир биз Ватанга маънавияти баланд, ҳамияти бутун фарзандлар тайёрлаб берамиз, деб қасам ичганмиз, нима учун ўзимиз майдалашиб кетяпмиз? Шу туришимизда биз болага нимани ўргатяпмиз?!

Қоғозбозликни йўқ кўргали кўзим,
Қуриб кетмайдими ҳар қандай қоғоз!

В.В. Маяковский

«Қоғозбозликни йўқ кўргали кўзим»
Дея ўтди-кетди кўз юмиб шоир.
Бугун тоқатимда қолмайин тўзим,
Сўзларман худди шу хусусга доир.

Менинг юмуш жойим қулуғ бир даргоҳ,
Касбим ҳам ҳурматли: устоз, муаллим.
Илму гўзалликдан айлабон огоҳ,
Пок дил болаларга сўйлайман таълим.

Ишимиз хўб ажиб, серзавақ, серзаҳмат,
Ишлаган сари дил ишга оқиқар.
Бир ён болалардан ёғилар раҳмат,
Бир ёнда шод эди биздан бошлиқлар.

Ҳар куни янги бир юмушани бошлаб,
Ташаббус кўрсатиб, этдик жонбозлик.
Аммо қай кунидир кўнгилни ғашлаб,
Орага суқулди шум қоғозбозлик!

Таъблар хираланди мисли ойнакдай,
Файратларга соя тушди шу лаҳза.
Ишонч, фаолият, юрак пойгакда,
Тўрда қоғозбозлик қўллари пахса!

Кетма-кет келувчи текширувчисин,
Ора кунда олти десам ҳам, оздир.
Ҳар бир муаллимнинг чиқариб мисин,
Суриштирар турли-туман қоғозни!

Китоб ўқидингми, исботин ростла:
Мазмунингнинг демай қайта кўчир, ёз!
Кўрган киноингнинг тушир қоғозга,
Йўқса, текширувчи асло кечирмас.

Сиёсий ҳаётда кунда юз хабар,
Барисин кўриб чиқ ҳам айла рўйхат.
Зўр олим ёзибди бир янги асар,
Ўқиб чиққанам рост, дея бер тилхат!...

Аллаким бошлиқнинг, бошлиқчи, бизни
Тинмай қистов қилар: бўлди, ҳа, бўлди!
Келганлар сўрамас иш-нишингизни,
Аввал бу лаънати қоғозни тўлдир!

Ишлар ўлда-жўлда, кўллар қоғозда,
Кўзларим дарвоза олдида кезар.
Пичирлаш қаёқда, баланд овоз-ла
Одил текширувчин кутгум интизор!

Келақол, кутганим, қоғоздан тезроқ
Ишчан кўлларимни айлагин халос.
Ахир ишларим кўп бундан тигизроқ,
Қоғозлар ичида гижимландим, рост!

Жамики энг муҳим вазифаларнинг
Муҳими эмасми касбим, юмушим?
Ахир бу Ватаннинг зарур одамин
Тайёрлаб беришлик менинг-ку ишим!

Юрак қилмас экан уришни канда,
Ҳалол меҳнат билан бергумдир овоз.
Келажак қуришдай юмуш турганда,
Қуриб кетмайдими ҳар қандай қоғоз!

ОИЛА ҲАМ – БИР МАКТАБ

Ота ибрати

* * *

Биродар, Шарқнинг таомили шундай, шариф ҳадислар ҳам дейдики, «Эркак оилада биринчи раҳбардир». Ота-боболаримиз бу удумга жиддий риоя қилганлар ва ўғил бола зотига ёшлигидан талабни қаттиқ қўйганлар. Ҳунар ўргатувчи устозлар ҳам, мактаб мударрислари ҳам, ота-оналар ҳам йигитчилик илмини узлуксиз сингдириб борганлар. Эркак уйнинг кўрғони, тўрт тарафдан келадиган яхши-ёмон кунларда оиланинг балогардони бўлган. Унга юкунганлар, унга суянганлар. Ундан ўрганганлар, унга маслаҳат солганлар. Чунки уларнинг маънавий билими, кўлидан келадиган ишлари шу даражотда бўлган. Оналар эса жуфтларининг бўйларини фарзандларига кўрсатиб, «отангизга ўхшанг, ота ўғил бўлинг» деб тарбия бериб келганлар.

Аммо бугун ишдан кела солиб ағанаб ётадиган ёки кунда ширакайф келиб дунёдаги энг хунук, энг уятли томошаларни кўрсатадиган, ё чойхона-ю ошхонадан берй келмайдиган эркак ўз боласига нимани ўргатади, тўғрироғи, у шу туришда мураббий бўлишга ҳақлими?! Эри бўла туриб, рўзғордаги эркакча ишларни доим ўзи бажарадиган аёлнинг ўғли нимани кўриб ўсяпти?! Деразасининг синган кўзи бир йилдан бери қўйилмаётган, уйи ўн йилдан бери оқланмаган, ҳовлиларини тикон босиб кетган ёки сувининг жўмраги бир йилдан бери бўзилиб ётган эркакни кўрсатиб, яхши ўғил тарбиялаб бўладими?

Биродар, айтинг-чи, боланинг отаси тирик турса, аммо уни бу туришда ибрат учун кўрсатиб бўлмаса, бу балолиғ кунда она нима қилсин, «болам, отангнинг айбғиналари бор, сен ҳўв Фалонийга ўхшагин» деб, боласига қўни-қўшни, маҳалла-кўйдаги бегона эркакни кўрсатсинми?! Энг бахтсиз аёл, энг бахтсиз фарзанд шу эмасми?

Илм — нур, болангиз нурни қабул қилиб оладиган замин, макон. Шу замин ТОЗА бўлсагина нур сингади, ундан боғ унади, йўқса, алафзор бўлади. Шу заминнинг боғ бўлиши учун унинг эгаси сифатида, ҳурматли ота, болангизни нима билан суғориб, нима билан озиқлантиряпсиз? Сиз ҳалол йўл билан пул топяпсизми? Савдода, олди-бердида одилмисиз? Сиз олиб келаётган ризқда бировнинг ҳақи йўқми? Болангиз биров норози бўлиб берган “совға”ни киймаяптими? Судхўрлик билан топган фойдангизни тўй, эҳсонларингизга аралаштирмаяпсизми? Агар шундай хатоларингиз бўлса, минг дод солинг, минг сакранг: болангиз — ифлосланган замин, тарбияни қабул қилмайди! Ўнта мамлакатда таҳсил олса ҳам, охири вой: бой бўлади, аммо бахтсиз бўлади. Яшайверади, аммо дардманд бўлади. Бахтли, соғлом бўлиши мумкин, аммо Яратган уни бағритош қилиб қўяди, кучқувватдан кетганингизда сизни меҳрга, мурувватга зор қилади, хор қилади!

Бу менинг тўхтадим эмас, дунёнинг,
яшашнинг фалсафаси шундай. Атрофга
яхшилаб қаранг, чор атроф исботга тўлиб
кетган! Кўринг ва кўрқинг!

* * *

Ихлос қўйиб, қийналиб қурган
уйингиз, тўплаган мол-дунёингизни
сиздан кейин болаларингиз талашиб,
судлашиб, шармандаларча хомталаш
қилмасин десангиз, оға-инингиз билан
ҳовли-жой, мерос талашманг. Аксинча,
уларни уйлик-ватанлик бўлишлари учун
ёрдамлашинг, улар мурувватингизни
билса ҳам, билмаса ҳам, топганингиздан
бир бўлагини (ортинганингизни)
жигарларингизга илининг. Ҳа деб
аёлингиз ва болаларингиз атрофида
айланавермай, қишлоқ-қиримларда
қолган қондошларингиз учун ҳам безовта
бўлинг, бориб дийдорлашиб туринг! Ва
бу ишларингизни болаларингиз кўриб
турсин. Ота-бувангиз ўтган жойларни
уларга зиёратгоҳ деб уқдилинг,
гўдаклигидан етаклаб олиб боринг,
меҳрини боғланг. Буни ўтганларнинг

руҳини шод этиш дейилади. Эвазига эса фарзандларингизда имон уйғонади, виждон уйғонади. Ўзингиз икки дунё саодатига эга бўласиз, иншооллоҳ!

Сиз гапларимни малол олманг, энсангиз қотмасин, минг бир баҳона айтиб, ўзингизни оппоқ кўрсатманг. Ҳамма ўзи учун яшайди, мен дунёга бир марта келаман, дейдиган бўлсангиз, эрта ўтиб, индинга ўнг тиззангизга бирини, сўл тиззангизга яна бирини ўтқизиб катта қилган, жонингизнинг икки палласи - ўғил-қизингиз сиз тирик туриб, бир-бирларидан тониб кетадилар. Ота-онасининг ўлимида ҳам терс қарашиб, хўмрайишиб фотиҳачи кузатадиган худобехабарлар йўқ дейсизми!

Жон ўзингизники, дунёдан ўшандай азоблар билан кетмайин десангиз, яроқли пайтингизда оға-иниларингиз кўнглини ва ризолигини олиб қолинг, биродар!

* * *

Андижонда ўз фарзандларини чақалоқлигидан сизлаб гапирадилар,

айниқса, ўғилларини! Буни бугунги андижонлик ўйлаб топган эмас. Унинг замирида бир ҳикмат борки, мазкур удум аллақачонлардан бери яшаб келяпти. Бу «Сиз ўғлонсиз, болам. Оилани тиккалаб тургувчисиз. Сиз борсиз, демак биз хотиржаммиз, сизни ҳурмат қилмай, кимни ҳурмат қилайлик» деган ишора эмасми? гурур, ор тарбияси шу эмасми? Бундай эътибор болада «сизланиш»га лойиқ бўлишга ҳаракат уйғотмайдими?

Бола бировни аяшни ҳам, меҳр-садоқат кўрсатишни ҳам, эрлик, аёллик илмини ҳам асосан уйдан олади. Сиз — новда, болангиз гунчангиздир, биродар!

* * *

Бир йиғиндан чиқиб келаётсам, қирқ билан элик ўртасидаги девқомат бир эркак жуда мустар ҳолда, маслаҳатлик иши борлигини айтди. Четроққа чиқиб эшитиб кўрдим. Унинг пулдор ўтгани, дунёда энг севган машғулоти пул топиш бўлгани, ўлдирса ҳам пул ўлдирсин, дейдиганлардан эканлиги шундоққина

кўриниб турарди. Маълум оулдики, у уйидан чиқиб кетган. Ва нима учун чиқиб кетиш сабабларини айта кетди! Саноғи йўқ пуллар топгани, аёлига олтин идишларда овқат едириб, зарларга ўраб, Ер шарида уни олиб бормаган бирорта қиммат курорт қолмагани ва ҳоказоларни ипга тизгандай санар эди. Ва «мендай эрдан ажрашиши нонкўрлик эмасми» дея бўғиларди. (Менинг эса кўнглим беҳузур бўлди. Бола-чақасига кетган сарфини миннат қилган эркакдай хунук махлуқот йўқ дунёда!) Сўнг аёлининг уни қаматишгача борганини айтиб, кўзига ёш олди.

— Фалокатингиз арибди, пулга сифиниб юборганингиз учун, худойим сизга шундай қисмат берибди. Энди Аллоҳдан бойлик эмас, аввало, хотиржамлик сўранг ва ҳаётингизни қайтадан қуринг, — дедим.

— Йўқ, опа, — дейди у мўлтираб, — мен оиламга қайтишим керак. Қандай йўл тутсам, хотиним мен билан ярашаркин?

Гапининг пайновидан англаб қолдимки, у бола-чақаси ёки аёли билан

бирга бўлмоққа эмас, хотиннинг кўлида қолиб кетган мол-дунёга шерикликни тиклаш учун ярашмоқчига ўхшайди. Суҳбат давомида жойини топиб, унинг фикрини ўзгартириш, юрагига йўл топиш, гуноҳу савобга мисоллар келтириб, қалбининг кўзини очишга чандон ҳаракат қилдим. Аммо унинг дили қулф эди, бу жоҳилга Яратганнинг ўзи ёрдам қилсин! У тинмай “ўғлим билан қизим катта бўлиб қолишди, мен уларнинг ёнида бўлишим керак”, деган гапни пеш келтирарди. Асил мақсад эса ҳалиги! Бу эркак шу қадар бетоқат эдики, молу давлатдан айру тушгандан кўра, аёли ботирган балчиқда эмаклаб юрса ҳам майли, қуруқ қолмаса бўлди! Унинг учун ор-номус, ҳамият, элнинг назари бир тийин! Йигитчилик топталса ҳам майли!

Биродар, айтинг-чи, бу отанинг, бу эр-хотиннинг ўғли, қизи эртага қандай тутум тутади ва жамиятта қандай бола беради?

* * *

Яна ўша эркакнинг суҳбатига эътиборингизни тортаман.

— Қизим пул сўраб келади, ортинганимни бераман, ҳеч қоникмайди. Бир куни машинангизни бериб тулинг, бир-икки кун миниб бераман, деди. Бердим. Ҳа деганда қайтаравермади. Қидириб топдим, ҳа десам, киракашлик қиляпман, сизнинг берганингиз нимага етарди, ахир пул топишим керак-ку, агар машинани қайтиб олсангиз, ўзимни савдога қўяман, деди. Шунинг учун, индамай қолавердим, — дейди кўзини жовдиратиб!

Бўғилиб қолдим. Бу одамнинг ўзбек тилида гапираётганидан, миллатдошим эканлигидан, унинг эркак эканлигидан номус қилиб кетдим. Қиз билан ота орасидаги музокарани қаранг! Шоҳона уйларда яшаб туриб, онаси тирик туриб, бўйига етган қизнинг киракашлик қилиши сизга қандай эшитилди? Бу ҳол отани безовта қилмаяпти, қизининг кейинги шартидан сал ғашланиб турибди, холос. Ахир у бир туп райҳондай қиз бўлса, эрталабдан кечгача неча яхши, неча яхшимас одам машинага тушиб, чиқиб турса! Ўша яхши-ёмон нигоҳларнинг ўзи уни кирлантирмайдими?!

Ҳар кимнинг ҳам боласи бундай қилолмайди, отаси шу эркак бўлгани учун қизи шунга журъат қилди, дарахти арзон бўлгани учун, данаги аччиқдир.

Бу қиз ҳозир шайтоний иштиёққа тўлган, отасидан бир ишора бўлса бас, яъни «машинани қайтар» буйруғи бўлса, тамом, «ўзини савдога қўйиш»ни бошлаб юборади. қўнғиздан қўнғиз, суваракдан суварак тарқайди.

Кимдан ким бино бўлганини кўриб турибсиз, биродар!

Ё раб!

Ки эркак қандайин эркак юзида юзта
ранг бўлса,

Ки у эр қандай эр, аҳли аёлин ҳоли
танг бўлса.

У қай зотки оти эру сўзида қуввати
йўқдир,

Қизу ўғлин ҳузуринда ибрату иззати
йўқдир.

Гулни гулга, шерни шерга, йигитни
эрга ўхшатғил,

Ватаннинг эркагин тикла, ўғли бор
ерга ўхшатғил!

Она — буюк мураббий

* * *

Аёл борки, она бўлишни орзу қилади. Оналик эса биттагина юмушдан иборатдир. Яъни у - мураббийлик. Оналикка сайланган одам умрининг охиригача шу касби корга ҳам сайланади. У нафақат боласига, балки жуфтига ҳам мураббийдир. Жуфти билан фарзандига керак бўладиган атрофдаги ҳамма одам ва ҳамма нарсага мураббий ва ҳимоячидир! Оналик унвони ва салтанатига эга бўлгач, аёлнинг юраги қайта яралади, жами фаолияти, фалсафаси шу салтанатнинг иқлимига мослашади. Аёл она бўлгач, ўзини унутади, қатордан чиқаради. Ҳатто унинг ўзида ўзи учун жой қолмайди: хаёли боласида, кўзи фақат уни қидиради, тилида фақат у, дилида фақат у, қўли доим унга нимадир ясайди, оёғи боласининг ташвиши билан у ёқдан бу ёққа югургани югурган. Ақли расо аёл борки, оналикнинг йўлида биттагина

умрини қурбонликқа қўяди! Бу мўъжиза зотни Яратгувчига ҳамду санолар ва тасаннолар бўлсин!

Аёл борки, онасининг тутумини тутуди. Эркак зоти борки, умрининг поёнигача онасининг дамлаган чойи, пиширган овқатини қумсаб ўтади. Онасини йўқотган одам борки, то етган жойигача унинг насиҳат ва васиятларига амал қилишга ҳаракат қилади. Бундоғ ўйлаб қарасанг, бу дунёнинг асосий тарбиячиси ОНАИ МУҲТАРАМАЛАРДИР! Уларнинг пойи қадамларига минг тасаддуқ бўлайлик!

Қуш борки, инида, одам борки онасида кўрганини қилар экан, илм деган нарсани аввало аёл зотига берсин! Унинг феълу атворига поклик берсин! Юрагига ғайрат ва шижоат, ўзидан МУРАББИЙ ясаб олгунча ирода, сабр, қаноат ва саломатлик берсин!

Боласи ҳали заминга тушмай туриб, она унга берарининг тўқсон фойизини бериб бўлади. Она жони, қони, сути билан боласининг сифатини ясаб бўлади.

Шунинг учун ҳам, оналикка тайёрлашни қиз боланинг сочи жамалак пайтидан бошлаш керак.

* * *

Қизларимизни ёшлигидан китобхон бўлишига интилайлик. Китоб унинг хаёлларига қанот беради, тафаккури ўсади, инсон руҳияти билан таништиради. Китоб кўрган киши одамлар билан муомалани ўрганади. Китоб унга дунёни кўрсатади. Ҳайрат беради, севинч ва қайғу қаердан бино бўлишини билдиради. Ахир, бу улғайиш дегани. Ва қизимизнинг бу бисоти бир куни боласига бехато ўтади.

* * *

Қиз фарзандларни сайру саёҳатларга кўп олиб чиқмоқ керак. Токи унинг кўзлари кенгликларни, тоғларни, дарё-кўлларни кўрсин, руҳияти, томир-томирлари яйрасин. Лолазор қирларни кўриб туйғулари алвонлансин! Гуллаган

шафтолизор, олмазорлар ичида юраклари гулга тўлиб кетсин! Ана ўшанда ундан баҳордай болалар дунёга келади!

* * *

Муסיқани, айниқса, миллий муסיқамизни боламизга бешикдалик пайтидан эшиттириб борайлик. Тасвирий санъат, миллий ҳунармандчиликка муштдайлигидан бошлаб эътиборини тортайлик, токи ундан тарқаладиган наслнинг таъби нозик бўлсин, умрни нима билан безашни ўргансин, завқ-шавқ билан яшаш сирларини биладиган бўлсин.

* * *

Қиз боласи бор уйда ая-бувилар доим ораста юрсинлар, ярашимли кийинсинлар. Қизлар гўзалликка туғма интилувчандир, улар, айниқса, ўз оналарини энг чиройли бўлишини хоҳлайдилар. Бу пайт уларда дид шаклланаётган бўлади, сиз ўз туриш-турмушингиз билан қизчангиз ҳузурида

унга мударрислик қиляпсиз, кўзларини
зериктирмайлик, нигоҳларини
хунукликка кўниктирмайлик.

* * *

Тунов куни болаларимнинг гурунги
қулоғимга чалинди. Ўттизга яқинлашиб
қолган кенжатоим боғча бола
пайтларини эслаб, завқланиб дерди:

— Туғилган кунимизда аям янги,
чиройли тўшакларга ўтқизардилар,
эслайсизми?! Ўша куни ҳеч ким иш
бужурмасди, нотўғри иш қилиб қўйсақ ҳам
уришмасдилар, подшоҳ бўлиб юрардик-а!

Опа-акалари гур-р этиб унга қўшила
кетишди ... Туғилган кунларида қандай
яйраган бўлсалар, эслаётганда ҳам
ўшандай яшнаб, чарақлаб сўзлардилар.
Кўрдингизми, инсон руҳияти — мўъжиза.
Гўдаклигида хуш кўрган бир лаҳзани ўнлаб
йиллар ўтса ҳамки, бағрига босиб яшаркан.
Бу дегани ўттиз йил бурун берган
арзимаган рағбатимиз уларни ҳануз
бойитиб, қалбан ўстириб келмоқда экан!

Фарзандларимизнинг одамохун,
кўнгилпарвар бўлишини хоҳласак,
уларнинг юрагини синдириб қўймайлик,
кайфияти билан ҳисоблашиб катта
қилайлик.

* * *

Қизчаларимизга бир ярим, икки
ёшидан бошлаб, рўмолча тахлаш, сочиқ
тахлашларни ўргатайлик. Қирланган
кўлни, шира теккан юзни дарҳол ювишни
одат қилдирайлик. Ўйинчоқларини ўз
жойига, кийимларини ўз жойига
қўйишини қаттиқ назорат қилайлик. Бу
тартиб унинг феълига айланиб кетсин,
шундагина боласига ҳам ўтади.

Инсондаги рағбатга эҳтиёжмандлик
Аллоҳдандир. Болаларнинг ҳар бир тўғри
ишини пайқаганимизни ўзига
билдирайлик ва ташаккур билдиришни
ҳам унутмайлик. Бола кичкина жони
билан бизни рози қилишга тиришиб,
тирмашди ва розилигимизни олди.
Илоҳим, бу инсоний фазл ва роҳатлар
унинг боласига ҳам ўтсин!

Биз — дарахт, болалар мевамиз эмаски, улар шигил пишганда одамларнинг олдига қўйсак, бир ўтиришда еб, дуо қилиб кетаверсалар ва шу билан ишимиз тугаса! Болалар аслимизни, наслимизни асрлардан асрларга ташувчилардир! Яралишига биз сабабчи бўлдик, аслида улар Аллоҳнинг неъматларидир! Хўш, бу неъматларнинг таъмини биз бузиб қўймадикми? Болаларимиз нимага яроқлигу нимага яроқсиз?! Уларни шу туришларида одамлар орасига қўйиб юборсак, ҳеч кимга зиёни бўлмайдими, яхши инсон бўлиб яшай оладими? Биродар, сиз ўзингизга шу саволларни бериб кўрасизми ва кўрқиб кетасизми? Мен жуда кўрқаман ...

Она қобиргалари остида бино бўлган куртак қандай қилиб инсонга айланади? У онасининг жон таркибидаги жами унсурлардан шимиб, юрагидан юрак кўчириб, феълидан ранг олиб, онаси сиқилса кичрайиб, яйраса яйраб одам

шаклига кира боради. У бир илоҳий мавжудлик, у зийрак қулоқ ва ўткир кўздир – қоринда туриб, ташқи муҳитни эшитади ва кўради, битта таъсирдан гуркираб ўсса, биридан туғилмай турибоқ заҳа бўлади!

Ҳурматли она ойим, набирангизга мураббийликни қизингиз вояга етмай туриб бошланг.

Ҳурматли қайнона ойим, келинингиз келган кундан бошлаб жонини парваришланг, юрагини яшнатинг, токи у сизга жисмонан ва маънан бутун бола туғиб берсин!

* * *

Юклик қизим, сенга она бўлиш насиб этиб турибди. Бола сенинг жонингдан яралади ва сенга бу яралма учун буюк муаллифлик унвони берилади. Қандай мартабада эканлигинг ҳамиша ёдингда турсин! Ўз жонингни, саломатлигингни асрасанг, болангни ҳам асраган бўласан. Тартиб билан овқатланмаслигинг,

асабингни сақлай билмаганинг, зўриқиб
меҳнат қилишинг, ўта совуқ, ўта иссиқ
ичра бўлишинг, тору танг
кийинишларинг ва ҳоказолар ичингдаги
болани азоблаш, жазолашдир! Боланг
бирон бир айбли ёки нозик туғилса,
сабабчи ўзинг ва фақат ўзингдирсан!
Чунки у сенинг баданингга ёпишиб
турибди, сен орқали нафас олиб турибди,
айбдор сен бўласан-да!

* * *

Эмизикли пайтинг бола учун янада
нозик даврдир. Кўлингдаги бир парча
гўшт сенинг иқлимингга қараб ҳар
сонияда ўзгариб туради. Ҳар бир
ҳаракатинг билан унинг ё яхши, ё ёмон
қисматига муҳр босиб борасан. Агар
унинг кўзларига шукрона билан боқиб,
унинг борлигидан яйраб, бахтиёрлик
билан чиройли дуолар тилаб, нияти
ширин аллалар айтиб эмизсанг,
болангнинг бутун жисми нурланади,

рухияти чаманзор бўлиб кетади,
томирларида соғлом ва кучли хужайралар
уйғона боради.

* * *

Ойим қизим, сен юклик ва
эмизиклик пайтингда ҳеч кимни ёмон
кўрма, бола бу ҳолатингда суг эмас, нафрат
эмади, катта бўлса, одамови, ҳаммадан
ёмонлик кутадиған бўлиб қолади!

Бировни ёмон кўрмасликнинг иложи
бор: биз минг бўғилайлик, ҳаммани
ёппасига ўз дидимизга мослай олмаймиз.
Сенинг авлодинг бошқа, тарбиянг
бошқа! Сенга ёқмаётган одам эса
бутунлай бошқа боғдан, фарқ қилади-
да! Мусичадан чумчуқликни, бўридан
қўйликни сўролмаймиз-ку, ҳар одамни
ўзидай қабул қил, у имконида борини
намоён қиляпти, сен ҳам унга муносиб
муомала топ, унга талаблар қўйма!

* * *

Агар эмизиш пайтида бировни қарғаб, жаҳл билан ўтирсанг, боланг сут эмас, қарғиш, ғазаб эмади. Бу дегани она бўла туриб, душманнинг ишини қилдинг: норасида жонга нафрат, андишасизлик уруғини экдинг, катта бўлса, ҳар кимдан кир қидирадиган, салга жаҳлга минадиган нодўст, аламзада бўлиши мумкин.

* * *

Юклик ва эмизикли пайтингда ўзингни қўлга ол, пасткаш ва майда туйғулардан халос бўл, яъни ўринсиз рашк, вақтинчалик йўқчиликлардан ўксиш (ҳар қандай қийинчилик ва йўқчилик ўткинчидир!) ва кўзда йиғинг билан бола эмизма! Айни вақтда бола сутмас, худди шу нарсаларни эмади! Худо кўрсатмасин, у улғайса, тунд, ҳеч нарсадан кўнгли тўлмайдиган, бўлар бўлмасга кўз ёш тўкаверадиган, иродаси, шукронаси йўқ, роҳат нималигини билмай ўтадиган тушкун кимса бўлиб қолиши мумкин!

* * *

Бошқоронғи ёки эмизикли аёл кўнгли нима тусаса, ейиши шарт. Чунки у нарсани онанингмас, боланинг бадани сўрайди. Бизнинг удумда кўшни келиннинг кўзи нимага тушса, албатта ўша нарсадан насиба чиқарилади. Чунки балиқ сувдан ташқарида қандай бетоқат бўлса, кўнгли суст кетган нарсани емаган, келинлар шу аҳволга тушадилар. Қолаверса, боланинг ҳам бир мурвати заиф туғилади.

* * *

Баъзан оналарда сут қочади. Ва бу беҳосият саналади. қачон ва нима учун сут қочади? Оналар бир нарсадан қаттиқ кўрқсалар, ўта ёмон хабар эшитсалар ё онанинг саломатлигида инқилобий ўзгариш бўлса, шу ҳол рўй беради. Мана шу ўринда Яратганнинг қудратига тан бермай иложимиз йўқ! Ва ҳар бир инсонга унинг чексиз муҳаббат ва муруввати қаратилганининг яна бир карра гувоҳи

бўламиз: она қувониб эмизса, бола сутмас қувонч эмади, йиғлаб эмизса, кўз ёшини эмади, деяпмиз. Юқорида айтганимиздай, она жуда қаттиқ сиқилса ё қўрқса, унинг сути бола учун жуда хатарли нарсага айланса керак. Шунинг учун гўдақкинанинг ғамини Аллоҳ ейди ва онанинг сутини Ўзи тўхтатади, бола омон қолади!

* * *

Қайнона ойим ва куёв йигит! Анови бола эмизиб ўтирган жувон шунчаки бир инсон эмас, сизнинг авлодингизни, умрингиз давомини, икки дунёингизни обод қиладиган зурриёдингизни дунёга келтирган Аллоҳнинг мўъжизасидир! Унга осмон бўлиб, бошида паноҳлик қилинг, замин бўлиб, уни ўстиринг, кўкартиринг! Чунки у шу туришида юз фойиз СИЗ УЧУН заҳмат чекапти. Кўксиди боласи бор аёлнинг ёмон-яхшиси йўқ! Ахир у ўзидан ОДАМ яратяпти, унга кўмак беринг, уни

қўлланг, қўлтиқланг! Ундан нуқсон қидирманг, ўзингизга номуносиб сайламанг! У сизнинг ниятингиз, савоб ва гуноҳларингиз, атрофингиздан олган дуо ёки норозиликлар эвазига тақдирингизга битилган улуш! У — қисмат! Сиз шунга муносибсиз.

Юклик ё чақалоғи бор келинни ўкситмангиз, дилини оғритмангиз, то боласини кўкракдан ажратгунча, кирпи бўлса-да, юмшоғим деб турингиз.

Бола эмизаётган аёл бировдан қўрқмасин, чўчимасин. «Ана, ҳозир қайнонам бир нарса дейди, айбимни айтади ёки бугун ҳам эрим ичиб келса, нима томоша кўрсатар экан», деб ваҳима ва хавотир ичида яшамасин. Алқисса, боласи ҳуркак, журъатсиз ва қўрқоқ бўлиб улғаяди. Бу зотнинг айнишидир, биродар!

Х О Т И М А

Қисматимдан розиман

Мен атрофимни ўраб турган неъматлардан умр бўйи қарздор яшаяпман. Ота-онамнинг етти мозорга чироқ ёқиб, кокил қўйиб, киприкларига ўтқизиб катта қилган эрка қизи эдим. Мени бир бора ҳам чертмаганлар, сўкмаганлар, тергамаганлар. Улар учун мен ўлмай юрсам бўлди эди. Кўнглимга келган ишни қилиб, оғзимдан чиққани муҳайё бўлиб улғайдим. Бағрим сидириладиган армоним шуки, онажоним, дадажоним мендан ҳеч қачон гина қилмадилар, ҳеч нарса сўрамадилар! Водариғ, уларнинг кўнглидагидай фарзанд эдимми? Бола топиб, чигиллари ота-онадай ёзилиб кетдими ё йўқ? ... Кўриб турибсизки, ўзимнинг кўнглим тўладиган фарзанд бўла олмадим.

Хўш, қандай бека бўлдим? Тонгда кетиб, шомда қайтиб, уй билан ишнинг оралиғида бўзчининг моккисидай югиравердим. Овқатнинг осонини пишириб, шоша-пиша кир ювиб, бўғилиб дазмол қилиб, эр деганнинг кўзига-ю сўзига астойдил кулоқ сололмай, кулоқ солгани вақт тополмай яшаб келдим. Минг хижолатчилик билан айтаманки, кўнгилдагидай жуфт ҳам бўлолганим йўқ!

Онадай она бўлолдимми? Болаларимга эртақлар айтиш ўрнига тунлари даста-даста дафтар текширдим ёки ўтирволиб шеър тўқидим, уларнинг кайфияти, хоҳишларини сўраш ўрнига уйга зилдай чарчоқларим-у уюлган қабоқларимни олиб келдим. Юрагимга сиғиб, ўғил-қизларим билан боғу роғларда етаклашиб, чақчақлашиб юрмадим. Атрофимга ўтқизиб олиб, турфа китоблар ўқиб беролмадим. Кўриб турибсиз, менинг она сифатидаги баҳоим ҳам қониқарсиздир!

Аммо Аллоҳ менга ўқитувчиликдай касбу кор берди. Ҳар бор синфга кириб, болаларнинг кўзига кўзим тушиши мен учун ҳузур эди. Ҳар гал сабоқ берар эканман, юрагим бодрокдай очилаётганини, бўғзимга тўлқинланиб, тахланиб, гуркираб келаётган сўзлар баёнига битта тилим етмай қолаётганини ҳис этардим. Синф гўё пианино, ўзимни эса бармоқларини завқ билан клавишлар узра югуртираётган чолғучидай сезардим! Бу касб жонимни толиқтирди, сочимни оқартирди, аммо мен ундан фарах топдим, қисматимдан минг бора розиман! Касбики кишига роҳат беряптими, илму ҳунарингдан бошқалар ҳам наф оляптими, изланган бахт шу, Аллоҳнинг ризолиги ҳам шу, иншооллоҳ!

Таажжублиси шуки, мен ҳеч қачон ўқитувчи бўламан, деб орзу қилмаганман. Университетни битиргач ҳам, режам газета-журнал таҳририятларида ишлаш эди, аммо тақдир мактабга йўналтирди.

Дастлабки бир йилда барибир бу ердан кетаман, деб юрдим. Аммо жонимнинг бир толаси шу даргоҳга боғланиб қолаётгандай туйила борди, кетишни ўйлаган сарим, юрагим шувиллашга тушди. Яна пича ишлай-чи, дедим. Қарабсизки, шу тарзда мактабда макон топдим. Бир қур мени лавозимга ҳам тайинлаб кўрдилар, юрагим кўнмади, яна мактабга қайтдим...

Бандаси тадбир қилади, Аллоҳ тақдир қилади, деб шунни айтадилар-да!

Яшасин сўз!

Мен амин бўлдим, шоирлик каби ўқитувчилик ҳам илоҳий инъом экан. Қонингда мураббийликнинг хамиртуруши бўлмаса, ўнта ўқув даргоҳини «аъло»га битирсанг ҳам, олим бўлишинг мумкин, аммо орзудагидай ўқитувчи бўлолмайсан. Худди, шоир қайси соҳада ишламасин, шеър ёзавергани каби, ҳақиқий мураббий ҳам қаерда, ким бўлишидан қатъи назар,

кимнидир, ниманидир ўстириш;
парваришлаш, ҳимоялаш билан умри
ўтиб кетаркан.

Мана ёшим олтмишдан ошиб боряпти.
Мактабдан кетдим, аммо минбардан
кетмадим, кета олмадим. Агар бир ой
тингловчилар қошига чиқмасам,
юрагимнинг юки оғирлашиб кетади, гўё
одамларнинг омонати менда қолгандай
ва тезроқ эгаларига топширмасам, хиёнат
қилаётгандай бетоқат бўлавераман. Бир
шеъримда айтибман:

Мени сўздин жудо қилма, сўзимдин
ўзга божим йўқ,

Баётим — сўз, қанотим — сўз, усиз
дасту қулочим йўқ...

Тилимнинг булбули кўнглинг қатида
гулни уйғотса,

Муаттар оламим шулдир, менинг-чун
ўзга очун йўқ.

Шундай, мураббийнинг дастмоёси —
сўз. У сўз билан муолажа қилади. Муаллим

тинмай сўз йиғади, сўнг уларни устахонасида чархлайди, жило беради, кейингинг одамларга тарқатади. Бу сўзлар бориб юракларда, хотираларда ўрнашади, илдиз отади ва куни келиб, эгаларининг тақдирида катта-кичик инқилоблар ясайди! Албатта, шундай қисматинг учун шукроналар айтасан! «Яшасин сўз, яшасин минбар, яшасин мураббийлик!» дея ҳайқиргинг келади.

МУНДАРИЖА

МУАЛЛИМ МАЪНАВИЯТИ

Дунё буюк ўқувхонадир	3
Мураббийлар кимлар?	5
Мураббий бўлишнинг шартлари	6
Бола буюкликдир	9
Устоз шикоят қилмайди	11
Бола – гул	13
Илмдан аввал меҳр бер	15
Ҳар бир бола – бир Ватан	18
Бола – ширин душман	20
Лафз хусусида	21
Жазолаш – мураббийлик эмас	23
Бўрига топширилган кўзичоқлар	25
Раҳбар маънавияти	32
Қоғозбозликни йўқ кўргали кўзим	47

ОИЛА ҲАМ – БИР МАКТАБ

Ота ибрати	53
Она – буюк мураббий	63

ХОТИМА

Қисматимдан розиман	77
Яшасин сўз	80

ТУРСУНОЙ СОДИҚОВА

Мураббий ким?.. (эсселар)

Муҳаррир	<i>Ҳ. Юсупова</i>
Рассом	<i>У. Хусанов</i>
Саҳифаловчилар	<i>С. Жўраева, Х. Муҳиддинова М. Муҳиддинова</i>

Масъулияти чекланган жамият
«Жаҳон принт» босмахонасида чоп этилди
Буюртма № 35 Адади 1000 нусха